

УДК 350 (093)

С.В. СОБУР, магістр права, ад’юнкт кафедри інформаційних технологій
Київського національного університету внутрішніх справ

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ “ЕЛЕКТРОННИЙ ДОКУМЕНТ”

Анотація. Щодо документознавчих, технічних та юридичних підходів до визначення поняття “електронний документ”.

Із прийняттям у 2003 році Закону України “Про електронні документи та електронний документообіг” в законодавстві було закріплено поняття “електронний документ” (далі – ЕД). Це було викликано необхідністю законодавчого регулювання відносин у суспільстві, які фактично вже існували, але не були вніормовані. Тому створення законів відбувалося в спішному порядку, адже ЕД використовувалися впродовж багатьох років, хоча сфера їх застосування, в основному, обмежувалася банківською та господарською діяльністю. Ще однією проблемою при формулюванні поняття ЕД є двоєдина його сутність, тобто наявність двох складових: інформаційної (зміст документа) та технічної (специфічні процедури створення, підписування, передачі та зберігання ЕД з використанням засобів електронно-обчислювальної техніки (далі – ЕОТ). Така складність, за словами В. Гадасіна, змушує законодавця шукати компроміс між “доступним, але неточним” та “точним, але не доступним” визначенням категорії [1].

Національний законодавець визначив ЕД як документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, включаючи обов’язкові реквізити документа. Таке визначення занадто спрощене, що на практиці призводить до перекручування сутності та до неоднозначності нормативної бази. Чітко сформульоване доктринальне визначення поняття ЕД дозволить уникнути полісемії, хибного тлумачення та зможе стати основою для удосконалення законодавчої дефініції.

Метою статті є аналіз теоретичних підходів до визначення поняття “електронний документ” та формулювання авторського бачення цієї категорії.

Поняття ЕД в основному розглядається як частина електронного документообігу і тому є предметом дослідження багатьох галузей як гуманітарних (документознавства, права), так і технічних наук (інформатика, кібернетика). Але, незважаючи на це, у вітчизняній юридичній науці вивченню цього питання, на нашу думку, приділяється недостатньо уваги. Більшість досліджень проводилися в межах господарського права, де ЕД розглядався як інструмент щодо електронної комерції. Серед українських дослідників-правознавців необхідно відмітити праці А.В. Чучковської та М.М. Дутова. У російській юридичній науці зазначеній проблемі присвячено більше уваги. Питання визначення поняття ЕД висвітлювали такі дослідники, як І.Л. Бачило, О.Л. Градов, Я.О. Карев, Т.Ю. Кулик, О.В. Ткачов, О.Ю. Шишаєва, О.О. Шелепіна, А.В. Шамраєв та ін.

Поняття “електронний документ” є полісемічним за своєю сутністю. Це пов’язано з тим, що на відміну від документа в традиційному розумінні ЕД нерозривно пов’язаний з програмно-апаратними засобами ЕОТ, за допомогою якої він створюється, підписується, передається та зберігається.

У процесі дослідження ми дійшли висновку, що всі підходи до визначення вказаного поняття залежно від галузі дослідження можна умовно поділити на три групи:

- 1) технічний;

- 2) документознавчий;
- 3) юридичний.

Фахівці в галузі інформатики пропонують визначення, виходячи з позицій використання ЕОТ на всіх стадіях електронного документообігу. Так, наприклад, Г.Г. Асєєв визначає електронний документ, як “документ, який зберігається в пам’яті абонентської системи” [2, с. 455].

У запропонованій дефініції Л.О. Сисоєвої ЕД – це файл, структура якого залежить від типу програмного продукту, яким він був створений [3, с. 44]. Деякі автори вважають, що ЕД – це документ, носієм якого є електронне середовище – магнітний диск, магнітна стрічка, компакт-диск і т. д. [4, с. 266].

З наведених визначень зрозуміло, що особливістю даного підходу є визначення ЕД з позиції використання його в межах електронно-обчислювальної системи (електронного середовища) та ототожнення поняття “ЕД” з поняттям “файл”. Деякі автори ототожнюють ЕД з файлами, які створюються за допомогою певних програм, наприклад, текстових процесорів [5, с. 421]. Такий підхід до розуміння ЕД зустрічаємо в деяких національних нормативно-правових актах. Так у Положенні “Про здійснення банками фінансового моніторингу” від 14 травня 2003 року, вживаються терміни “файл-повідомлення”, “файл-запит”, “файл-відповідь”, “файл-додаток”, “файл-рішення”, “файл-квитанція” і т. д. Всі наведені визначення тлумачаться як електронні документи. Крім того, в ДСТУ 2732:2004 знаходимо таке визначення: “електронний документ – документ, який створюють і використовують тільки в межах комп’ютерної системи” [6, с. 6].

В документознавстві ЕД не виділяють як окрему категорію, а розглядають лише як форму відображення або зберігання документа в традиційному розумінні. Принциповим є лише середовище, в якому він зберігається та передається. Н.М. Кушнарєнко використовує поняття “найновіші” або “нетрадиційні” документи, що обумовлено, за словами автора, появою документів на нетрадиційних, не паперових носіях, що відтворюються за допомогою технічних засобів [7, с. 391]. Під ЕД автор розуміє сукупність інформації, яка міститься в оперативній пам’яті обчислювальної машини, призначена для сприйняття людиною за допомогою відповідних програмних та апаратних засобів [7, с. 393]. Таким чином, Н.М. Кушнарєнко визначає ЕД виходячи із загального поняття “документ” з акцентом на особливій формі його зберігання.

Як бачимо, для документознавства, як і для інформатики, характерний технологічний підхід, і ЕД розглядаються з позиції використання ЕОТ для їх створення, передавання, зберігання та візуалізації (як необхідної умови сприйняття їх змісту людиною). Разом з тим, ЕД вважається різновидом традиційного документа, що відрізняється від нього лише формою представлення та потребує візуалізації. Візуалізація відбувається виключно за допомогою засобів ЕОТ. Це пов’язано з особливостями технічної реалізації ЕД, а саме – використанням електронного підпису. Закон України “Про електронні документи та електронний документообіг” від 23 травня 2003 року встановив електронний підпис обов’язковим реквізитом ЕД, тобто за відсутності електронного підпису ЕД є недійсним. Електронний підпис може бути згенерований та в подальшому розшифрований лише за допомогою засобів ЕОТ та криптографічних алгоритмів. Таким чином, всі операції з ЕД (створення, підписування, передача, зберігання та візуалізація у тому числі) здійснюються за допомогою засобів ЕОТ. У випадках, коли зміст ЕД візуалізується за допомогою інших засобів, наприклад, фото- чи кінотехніки, ЕД документ фактично перестає існувати та перетворюється на фото- чи кінодокумент відповідно.

В юридичній доктрині поняття “ЕД” трактується неоднозначно.

У вітчизняній юридичній науці М.М. Дутов пропонує наступне визначення електронного документа: “Електронний документ – документ, інформація, в якому представлена в електронній формі, включаючи обов’язкові реквізити документа, у тому числі й аналоги власноручного підпису (наприклад, електронний цифровий підпис)” [8, с. 8].

Таке визначення занадто широке для використання в правовідносинах. Адже, слідуючи логіці автора, будь-яка інформація, незалежно від змісту, якщо вона містить обов’язкові реквізити, може бути визнана ЕД. Крім того, будь-яка особа може створити документ, але в такому разі на практиці можуть виникнути ситуації, коли особа, яка не має достатніх повноважень, створить ЕД, який формально (відповідно до наведеного визначення) буде вважатися електронним, але фактично не буде чинним у зв’язку з недотриманням передбаченої законом процедури підписання. Тобто підпис, навіть при його чинності та легітимності, не буде відповідати документу. Крім того, ми вважаємо, що упущена така важлива деталь, як можливість візуалізації. Адже можлива ситуація, коли інформаційна система генерує ЕД, який є підтвердженням певних дій (отримання готівки з банківського рахунку, переведення коштів між рахунками і т. д.). Якщо не передбачити можливість візуалізації, згенерований і “зрозумілий” лише електронно-обчислювальній системі ЕД не зможе бути свідченням факту проведення певних дій, оскільки його зміст буде незрозумілий для людини. Крім того, людина не може безпосередньо сприймати зміст ЕД. Для цього потрібні засоби ЕОТ (монітор, планшет, проектор та ін.), які перетворюють електронні дані (фактично послідовність бітів) у форму, прийнятну для сприйняття її людиною, і, таким чином, надають їй семантичного змісту.

Формула “у тому числі й аналоги власноручного підпису (наприклад, електронний цифровий підпис)”, на нашу думку, лише обтяжує дефініцію. Адже загальновідомо, що підпис відноситься до обов’язкових реквізитів документа, а тому зайве його згадувати поруч з таким формулюванням, як “обов’язкові реквізити документа”.

Більш чітке та логічне визначення у своєму дослідженні пропонує А.В. Чучковська. Автор пропонує ввести наступне доктринальне визначення електронного документа: “Електронний документ – це документ, складений певними та компетентними установами, підприємствами, організаціями, посадовими особами, а також громадянами, зміст якого складають юридично значимі відомості про події та явища, що відбуваються в суспільстві, державі та навколишньому природному середовищі, що зафіксовані на електронному носії (магнітний диск, лазерний диск тощо), який використовується для запису та зберігання інформації за допомогою електронно-обчислювальної техніки” [9, с. 13]. Хоча й дане визначення, на нашу думку, є неповним, оскільки упущена така важлива деталь, як необхідний набір реквізитів.

Припускаємо, що автор, визначаючи ЕД через видове поняття “документ”, вкладав у його зміст і наявність обов’язкових реквізитів. Але легальна дефініція поняття “документ” не містить вимоги про наявність реквізитів (ч. 1 ст. 27 Закону України “Про інформацію” від 02.10.1992 р.). Адже навіть у звичайному електронному повідомленні є інформація, яка може бути юридично значимою, але без відповідних реквізитів, насамперед без підпису, вона не матиме юридичної сили і не може бути використана в діловодстві, а тим більше в правовідносинах. Також вважаємо, що недоцільно вдаватися до занадто широкого формулювання “відомості про події та явища, що відбуваються в суспільстві, державі та навколишньому природному середовищі”, коли для позначення його є ustalений термін “інформація”, тим більше що він законодавчо закріплений.

У Російській Федерації проблемами електронного документообігу також у переважній більшості займалися в межах цивільного та підприємницького права. Хоча деякі дослідники-правознавці дотримуються технічного підходу. Серед них А.В. Ткачев, який вжи-

ває термін “комп’ютерний (машинний) документ”, під яким пропонує розуміти документи, які створюються, зберігаються та/або надаються адресату за допомогою комп’ютерної техніки, та документи, які передаються сучасними електронними засобами передавання інформації [10, с. 52].

Я.О. Карєв у своєму дослідженні пропонує закріпити в російському законодавстві поняття “документ”, під яким розуміється письмовий акт, складений компетентною особою в передбаченій правовим актом або угодою формі, який містить реквізити, що дозволяють ідентифікувати закріплену в ньому інформацію, яка встановлює або засвідчує юридичні факти [11, 16]. На основі зазначеного визначення автор під ЕД розуміє документ або масив документів, у яких інформація представлена в електронно-цифровій формі [11, с. 17]. Але вживання формулювання “електронно-цифрова форма” є некоректним. Про це зазначає В.А. Гадасін, аргументуючи це тим, що “електронна” – це фізична природа сигналу, а “цифрова” – спосіб відображення інформації. Вживання таких термінологічних конструкцій призведе до появи “паперово-поетичних” творів, “червоно-довгих” предметів та ін. [1].

Т.Ю. Кулик, досліджуючи питання правового регулювання договорів в електронній формі, пропонує під ЕД розуміти документ, який створюється, зберігається, обробляється, записується, відображається, використовується та/або передається за допомогою електронних, аналогових та інших засобів зв’язку, які відрізняються від традиційних паперових форм, що має встановлену законом структуру та реквізити, які дозволяють визначити автора документа [12, с. 23]. Автор слушно зазначає, що електронний документ не можна розглядати однобоко, тобто тільки з юридичної або тільки з технічної точки зору [12, с. 21]. Але, незважаючи на це, ми вважаємо, що у даному визначенні увага акцентована на технічній стороні ЕД, засобах його створення та обробки.

О.Л. Градов вивчав практику правового регулювання електронного документообігу в митній справі та запропонував таке визначення: “ЕД – це інформація в електронній формі, зафіксована на матеріальному носії засобами обчислювальної техніки, має реквізити, які дозволяють провести її ідентифікацію і автентифікацію в процесі обігу даної інформації” [13, с. 7]. Ми вважаємо, що реквізитів, які дозволяють провести ідентифікацію та автентифікацію, недостатньо, адже існують і інші реквізити, які визнаються законом обов’язковими, але не є ідентифікаторами. Наприклад, в організаційно-розпорядчих документах це можуть бути зображення державного герба, нагород, інформація про організацію, в господарських документах – юридичні адреси сторін та ін. [14]. Реквізит, який дозволяє провести автентифікацію інформації в ЕД – електронний підпис, він є обов’язковим, але не єдиним реквізитом ЕД. Крім того, автором не звертається увага на зміст інформації. Тому таке формулювання не охоплює всіх сторін ЕД.

Як бачимо, на сьогодні існують різні підходи до визначення такого неоднозначного поняття, як “ЕД”. Кожен з них має право на існування та з певної точки зору є цілком прийнятним у тій чи іншій сфері. Однак, проаналізувавши всі зазначені підходи та, по можливості, врахувавши досвід попередників, спробуємо сформулювати власне визначення зазначеної категорії.

Спочатку виділимо характерні ознаки ЕД, які й повинні, на нашу думку, стати основою дефініції. До таких слід віднести:

- в ЕД інформація фіксується у вигляді електронних даних у певному форматі з обов’язковою можливістю візуалізації;
- обробка ЕД відбувається за допомогою засобів ЕОТ;
- зміст ЕД складає виключно юридично значима інформація;
- ЕД може існувати лише на носіях певного виду (електронні носії);

- ЕД створюється уповноваженою особою у випадках згідно із законодавством;
- ЕД має містити обов’язкові реквізити з метою надання йому юридичної сили.

Висновки. Підсумувавши всі вищезазначені ознаки, пропонуємо визначити ЕД як юридично значиму інформацію, зафіксовану уповноваженою особою на електронному носіїві за допомогою засобів електронно-обчислювальної техніки, у встановленій законодавством формі у вигляді електронних даних з обов’язковою можливістю візуалізації, що містить обов’язкові реквізити.

Використана література

1. Гадасин В. Закон и электронный документооборот / В. Гадасин // CONNECT! Мир связи. – 2002. – № 2. – С. 26-29. – Режим доступа : www.daily.sec.ru.dailytblshow.cfm?rid=9&pid=5858&pos=7&stp=50
2. Асеев Г. Г. Электронный документооборот : Учебник [Текст] / Г. Г. Асеев. – К. : Кондор, 2007. – 500 с.
3. Сыроева Л. А. Проблемы организации и электронного визирования в системах электронного документооборота. // Делопроизводство. – 1998. – № 2. – С. 44-47.
4. Электронные документы в корпоративных сетях : второе пришествие Гутенберга [Текст] / [С. В. Клименко, И. В. Крохин, В. М. Куш, Ю. Л. Лагутин]. – М. : Анкей, 1999. – 271 с.
5. Информатика для юристов и экономистов [Текст] / [С. В. Симонович, Г. А. Евсеев, В. И. Мураховский, А. Ю. Казуто]; под ред. С. В. Симоновича. – СПб : Питер. – 2007. – 688 с. : ил.
6. Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять [Текст] : ДСТУ 2732:2004. – [Чинний від 2005-07-01]. – К. : Держспоживстандарт України, 2005. – 36 с. – (Нац. стандарт України).
7. Кушнаренко Н. Н. Документоведение [Текст] : Учебник / Н. Н. Кушнаренко. – [7-е изд., стер.]. – К. : Знання, 2006. – 459 с. – (Высшее образование XXI века).
8. Дутов М. М. Правове забезпечення розвитку електронної комерції [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 “Господарське право; господарсько-процесуальне право” / М. М. Дутов. – Донецьк, 2003. – 17 с.
9. Чучковська А. В. Правове регулювання договорів, що вчиняються через мережі електронного зв’язку [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 “Господарське право; господарсько-процесуальне право” / А. В. Чучковська. – К., 2004. – 20 с.
10. Ткачев А. В. Правовой статус компьютерных документов : Основные характеристики [Текст] / А. В. Ткачев. – Московский государственный университет им. М. В. Ломоносова; – М. : Городец, 2000. – 95 с. – (Библиогр. в подстрочных примечаниях).
11. Карев Я. А. Правовое регулирование использования электронных документов в договорных отношениях [Текст] : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 “Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право” / Я. А. Карев. – М. 2005. – 34 с.
12. Кулик Т. Ю. Особенности правового регулирования договоров, заключаемых в электронной форме [Текст] : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 “Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право” / Т. Ю. Кулик. – Краснодар, 2007. – 34 с.
13. Градов А. Л. Правовое регулирование электронного документооборота в таможенной сфере [Текст] : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.14 “Административное право; финансовое право; информационное право” / А. Л. Градов. – СПб., 2004. – 20 с.
14. Державна уніфікована система документації. Уніфікована система організаційно-розпорядчої документації. Вимоги до оформлення [Текст] : ДСТУ 4163-2003. – [Чинний від 2003-09-01]. – К. : Держспоживстандарт України, 2003. – 21 с. – (Нац. стандарт України).